

# อัฐิคณะแห่งฉันท

ไชยธิดา มณีใส\*

ในการแต่งคำประพันธ์หรือยกรองผู้แต่งจะต้องจดจำฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ชนิดนั้นๆ ให้ได้ โดยเริ่มแต่ คณะ อันได้แก่กำหนดของจำนวนคำในวรรคและอัตราในบาทและในบท แต่ในการแต่งฉันทการจดจำแต่เพียงจำนวนคำในวรรค ในบาทในบทแต่เท่านั้นหาเพียงพอไม่ เพราะฉันทเป็นคำประพันธ์ชนิดที่มีการกำหนดเสียงหนักเบาที่เรียกว่าครุสัท และระเบียบการวางตำแหน่งเสียงหนักเบาเหล่านั้นมีกำหนดตายตัวเฉพาะฉันทชนิดนั้นๆ การผิดเพี้ยนของจำนวนหรือตำแหน่งครุสัทแม้ตำแหน่งเดียวจะมีผลให้ฉันทเปลี่ยนจำพวกและชนิดไปได้ ดังนั้นผู้แต่งฉันทจำเป็นต้องจดจำระเบียบการวางตำแหน่งเสียงหนักเบาของฉันทชนิดที่จะแต่งให้แม่นยำ

ระเบียบของฉันทแต่ละชนิดประกอบด้วย คณะต่างๆ การกำหนดว่าฉันทนั้นประกอบด้วยคณะใดบ้าง เรียกว่า วุตตะ (วุตโตทัยปกรณ์ ๒๕๒๙: ๔๒) โดยคำว่า คณะ ในที่นี้มีความหมายต่างจาก คณะ ที่กล่าวมาข้างต้น ตามหลักเกณฑ์ของฉันทวรรณคดี\*\* คณะ คือ ชุดเสียงหนักเบาชุดหนึ่งมี ๓ คำ/พยางค์/อักษร (ทั้ง ๓ คำนี้ใช้ในความหมายเดียวกัน) กำหนดชื่อต่างๆ ไปตามระเบียบการเรียงเสียง มีทั้งหมด ๘ คณะ ฉันทประเภทเน้นพยางค์คือฉันทวรรณคดีจะจำแนกเป็นจำพวกตามจำนวนพยางค์ โดยมีตั้งแต่ฉันท ๑ ที่ชื่อ อุกฤษฏา ไปถึงฉันท ๒๖ ที่ชื่อ อุกกติ ฉันทแต่ละจำพวกจะเป็นทำเลให้อัฐิคณะนำครุสัทมาเรียงลำดับกันในแบบต่างๆ ไม่ซ้ำกัน

---

\* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภาควิชาอักษรบัณฑิตยสถานประเภทวรรณศิลป์ สาขาวิชาวรรณกรรมร้อยกรอง

\*\* ในบทความนี้นั้นเฉพาะฉันทวรรณคดีซึ่งไทยนิยมใช้มากกว่าฉันทมาตราพฤติ และศึกษาโดยใช้คัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์

เป็น คาทา โดยคาทาแบบหนึ่งๆ จะมีชื่อกำหนดไว้ทำให้ทราบว่าคาทานั้นๆ ประกอบด้วยคณะอะไร ลำดับอย่างไร เช่น ในฉันท  $\approx$  ที่ชื่ออนุฎฐกา หากคาทาใดประกอบด้วย ม ม คณะและครุ ครุ คาทานั้นชื่อวิชขุมมาลา ดังนี้

วิชขุมมาลา โม โม โค โค วิชขุมมาลา

(แปล :- ยทิ ว่า โม อ. ม คณะด้วย โม อ. ม คณะด้วย โค อ. ครุด้วย โค อ.

ครุด้วยสียุ พึงมี ปฏิภาท์ ทุกๆ บาท ยสสา ของคาทาใด สา อ. คาทานั้น

วิชขุมมาลา ชื่อว่า วิชขุมมาลาคาทา)

(วุตโตทัยปกรณ์ ๒๕๒๙: ๙๗)

ในตำราฉันทลักษณ์ไทยไม่ใช่คำว่า คาทา แต่จะกำหนดเป็นชื่อชนิดฉันทวิชขุมมาลาคาทา จึงเป็น วิชขุมมาลาฉันท

ฉันทเป็นคำประพันธ์ที่ใช้แต่งบทร้อยกรองในภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี กำหนดแห่งคณะจะเอื้อและสอดคล้องกับระเบียบไวยากรณ์ทางภาษาทั้งสองนั้น ในการแต่งฉันทวิธีจดจำฉันทลักษณ์ง่ายที่สุดคือจำระเบียบคณะ (วุตตะ หรือ คาทา) เพราะฉันทเหล่านั้นไม่อาจแบ่งวรรคตายตัวและไม่เน้นสัมผัสที่เอื้อการจดจำอย่างฉันทไทย ดังนั้น เมื่อจะแต่งอินทรวงศ์ ก็จดจำว่าฉันทชนิดนี้มีวุตตะคือ ต ต ช ร ซึ่งจดจำง่ายกว่ารูปกระจาย  $\cup \cup | \cup \cup | | \cup | \cup | \cup$  จะเห็นได้ว่าคณะมีความสำคัญมากในการแต่งฉันทมาแต่โบราณ วุตเริ่มต้นที่คณะ หากจำคณะไม่ได้ก็แต่งฉันทไม่ได้

### จำนวนคำ/พยางค์/อักษรในคณะ

คณะหนึ่งๆ ประกอบด้วยคำ ๓ คำ วุตโตทัยปกรณ์ (๒๕๒๙: ๒๔) อธิบายเกี่ยวกับที่มาของจำนวนคำ ดังกล่าวไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. สาเหตุที่คณะหนึ่งๆ มีคำอยู่เพียง ๓ คำก็เพราะอาศัยชนิดของเสียงเป็นกฎเกณฑ์ เสียงมี ๓ ชนิด คือ อุทตตะ = เสียงสูง, อนุทตตะ = เสียงต่ำ, สริตตะ = เสียงกลาง เมื่อเสียงมี ๓ ชนิดเช่นนี้ คณะหนึ่งๆ จึงมีเพียง ๓ คำ

๒. พระศิวะมีคุณอยู่ ๓ ประการ คือ สัตตคุณ ตมคุณ รชคุณ บัณฑิตจึงควรผูกคำ ๓ คำเป็นคณะ โดยอาศัยคุณ ๓ อย่างนี้ของพระศิวะ

๓. การเข้าอุโบสถของพระภิกษุมี ๓ ประเภท ได้แก่ อธิษฐานอุโบสถ

ปาริสุทธิอุโบสถ สัตตทุทเทสุโบสถ อาศัยการเข้าอุโบสถซึ่งมี ๓ ประเภทอย่างนี้  
ดังนั้นคณะหนึ่งๆ จึงมีค่าเพียง ๓ ค่าเท่านั้น

น่าสังเกตว่าคำอธิบายเกี่ยวกับจำนวนค่าของคณะอิงหลักสังเกตสังขยา  
(เครื่องหมายรู้ในสิ่งต่างๆ ตามโหราศาสตร์) ภายในกรอบความคิดความเชื่ออย่างใด  
อย่างหนึ่งซึ่งใช้รับรองความถูกต้องชอบธรรมของจำนวนที่กำหนด โดยมีได้แสดงเหตุ  
และผลเชิงภววิสัยให้ประจักษ์ การที่คณะหนึ่งๆ ประกอบด้วยค่า ๓ คำน่าจะมีคำ  
อธิบายที่เชื่อมโยงให้เห็นสาเหตุที่ทำให้จำนวนค่าเท่านี้มีความเหมาะสม เช่น ความ  
สะดวกในการนำไปใช้ หรือเป็นจำนวนต่ำสุดที่จะสามารถกระจายสลับตำแหน่งกันได้  
อย่างพอเหมาะ เป็นต้น อย่างไรก็ตามลักษณะวิธีการอธิบายสองในสามที่เชื่อมโยง  
ไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเรื่องทางศาสนาแสดงให้เห็นการให้ความสำคัญแก่คณะ  
นับแต่จำนวนค่าเป็นต้นไป

### อัฐคณะแห่งฉันท

ฉันทที่มีทั้งหมด ๘ คณะ การที่ฉันทมีจำนวนคณะเท่านี้ เพราะคณะหนึ่งๆ  
มีจำนวนค่า ๓ ค่า เมื่อกระจายครุลหุตามแล้วสลับตำแหน่งโดยมิให้ซ้ำกันเลยจะได้  
๘ ชุดซึ่งเป็นการอาศัยหลักการแผ่ปัตถาระ\*ของฉันท ดังที่วุดโตทัยปกรณ (๒๕๒๙:  
๒๔) อธิบายว่า “เมื่อแผ่ปัตถาระฉันท ๓ ค่าประพันธ์จะได้ ๘ แถว” คณะฉันททั้ง ๘  
มีชื่อต่างๆ ได้แก่ ม ย ร ส ต ช ภ น ชื่อย่อเหล่านี้มาจากชื่อคาถาต่างๆ  
ในฉันท ๓ หรือมัชฌาฉันท (วุดโตทัยปกรณ ๒๕๒๙: ๒๕) ดังนี้

---

\* การแผ่ปัตถาระเป็นการกระจายครุลหุออกเพื่อหาจำนวนและแสดงคาถาทั้งหมดที่ควร  
จะมีได้ในฉันทวรรณพฤติ ตำแหน่งของครุลหุแต่ละชุดจะมีระเบียบเฉพาะตัวอันอาจกำหนดเป็นฉันท  
แบบหนึ่งๆ ในขณะที่ฉันท ๓ สามารถกระจายได้ ๘ แบบ ฉันท ๖ อาจกระจายได้ถึง ๖๔ แบบ  
และฉันท ๑๑ อาจกระจายได้ถึง ๒,๐๔๘ แบบ

ชื่อคณะ	ครุหลุ	ชื่อคาถา
ม	๐๐๐	มโหรี
ย	๐๐	ยทิจฉา
ร	๐ ๐	รมุมา
ส	๐	สริตา
ต	๐๐	ตารินุทา
ช	๐ ๐	ชนกนุติ
ภ	๐	ภททาวพิ
น		นทิตา

บางแห่งอธิบายชื่อคณะทั้ง ๘ นี้ว่ามาจาก “อักษรมูรติ” คือแปดรูปกายของพระศิวะ โดยย่อมาจากคำเต็ม ดังนี้

ย	มาจาก	ยชมาน	แปลว่า	พราหมณ์บุชายัญญ
ร	”	รวี	”	พระอาทิตย์
ต	”	โตย	”	น้ำ
ภ	”	ภุมิ	”	ดิน
ช	”	ชลน	”	ไฟ
ส	”	โสสม	”	พระจันทร์
ม	”	มารุต	”	ลม
น	”	นภา	”	ฟ้า

(กำชัย ทองหล่อ ๒๕๓๐: ๔๓๔)

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายความหมายของอักษรทั้ง ๘ โดยอิงหลักโหราศาสตร์ดังในตำราพอดตรัตนารของเกทาร์ภักฎะ ได้อธิบายความหมายของอักษรเหล่านี้ไว้ว่า ม ย ร ส ต ช ภ น เป็นเครื่องหมายบ่งถึง ศรี วุฒิ พินาศ สัจจ การถูกขโมย โรค ยศรุ่งเรือง และอายุ ตามลำดับ (กำชัย ทองหล่อ ๒๕๓๐: ๔๓๔) ทั้งหมดนี้คำอธิบายประการแรกที่ว่าอักษรเหล่านี้มาจากชื่อคาถานั้นน่าเชื่อถือมากกว่าคำอธิบายสองประการหลังที่อิงความคิดความเชื่อแบบเดียวกับคำอธิบายเรื่อง

จำนวนคำในคณะ อย่างไรก็ตามก็ดีกว่าที่มีผู้อธิบายความหมายแห่งอักษรคณะไว้อย่างหลากหลาย โดยมีการเชื่อมโยงไปถึงสิ่งที่เชื่อกฎีเศวตพรทฐาตั้งกล่าวอยู่เสมอแสดงให้เห็นว่า คณะ ซึ่งเป็นปฐมบทแห่งความรู้ในการศึกษาและแต่งฉันท์นั้นมีความหมาย ความสำคัญอย่างยิ่ง

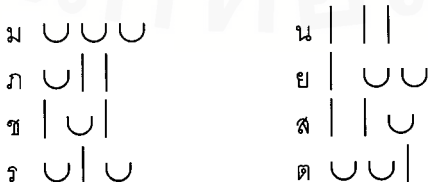
**วิธีการจดจำคณะ**

เนื่องจากคณะมีความสำคัญดังกล่าวจึงมีผู้แสวงหาวิธีการจดจำมาแต่โบราณกาล สังเกตหลักฐานจากตำราด้านการประพันธ์ของไทยพบว่า มีแบบวิธีต่างๆ ดังนี้

๑. ใช้การบอกตำแหน่งครุหลุ วิธีนี้จะใช้ลักษณะตำแหน่งครุหลุเป็นหลัก โดยพิจารณาจากระเบียบครุหลุที่บางคณะมีร่วมกัน เช่น มีครุ/ลหุอยู่หน้า กลาง หรือหลัง (หากมีครุอยู่หน้าหมายความว่าตำแหน่งที่เหลือเป็นลหุทั้งสิ้น และหากมีลหุอยู่หน้า ตำแหน่งที่เหลือก็เป็นครุทั้งสิ้น) ดังมีคำอธิบายในจินตามณี (๒๕๑๔: ๕๔) ดังนี้

เอเต คณา อันว่า คนทั้งหลายนี้ อัฐฐ แปะ อิติ ดังนี้ ภวนต์ มี สัพทคลา คือ คน อันมีครุทั้งปวงลหุทั้งปวง มนานาม ชื่อ มะ คน และนะ คน อาทิลหุคณา คือ คนอันมีครุแลลหุอยู่ต้น ภยานาม ชื่อ ภาคน และะคน มัชฌันครุคณา คือคนอันมีครุ ในท่ามกลางและครุในที่สุด ชซานาม ชื่อชะคน และสะคน มัชฌันตลาคณา คือ คนอันมีลหุในท่ามกลางและลหุในที่สุด รัตนาม ชื่อระคนแลตะคน

หมายความว่า ม คณะ และ น คณะ เป็นคณะที่มีครุล้วนและลหุล้วนตามลำดับ ภา คณะและ ย คณะมีครุและลหุอยู่หน้า ช คณะ และ ส คณะ มีครุอยู่กลาง และท้าย ร คณะ และ ต คณะมีลหุอยู่กลางและท้าย ดังนี้



การจดจำครุลหุตามวิธีบอกตำแหน่งโดยการเข้าคู่คณะที่มีลักษณะบางประการร่วมกันนี้เป็นวิธีที่ซับซ้อน เพราะต้องนึกแยกไปที่ละ ๒ คณะ แล้วดึงลักษณะที่กล่าวร่วมกันออกมาจำแนกตามคณะที่ต้องการ เช่น ภ คณะ ย คณะมีครุลหุอยู่ต้น ภ คณะจึงประกอบด้วย  $\cup ||$  และ ย คณะประกอบด้วย  $| \cup \cup$  นอกจากนี้วิธีนี้ยังไม่เป็นระเบียบเดียวกัน คือมีหลายแบบในตัว ทั้งแบบระบุครุลหุเป็นหลักในตำแหน่งเดียวกัน เช่น ภ คณะ ย คณะมีครุลหุอยู่ต้น และแบบระบุเฉพาะครุหรือลหุในตำแหน่งต่างกัน เช่น ช คณะ และ ส คณะ มีครุอยู่กลางและท้าย ซึ่งเป็นกรบออกอย่างรวบรัด ยากที่ผู้ใดจะนึกได้อย่างรวดเร็วแม่นยำว่า ช คณะมีครุลหุ  $| \cup |$  และ ส คณะมีครุลหุ  $| | \cup$

การบออกอย่างรวบรัดกว่านี้มีอยู่ในโคลงที่ผูกไว้สำหรับจำ ดังนี้

แสดงมนคลเล่ห์ฉวน	รยางค์
โกยนคลวาง	เนื่องหน้า
ขรตตะโลกกลาง	เนาอยู่ หลังนา
สิ้นสุดจุดคณะซ้ำ	กล่าวไว้จงจำฯ

(จินตามณี ๒๕๑๔: ๕๗)

การบออกอย่างรวบรัดจะเห็นได้จากข้อความในบาทที่สาม ซึ่งต้องแยกเป็น ช และ ร คณะมีครุลหุอยู่กลาง ส่วน ส และ ต คณะมีครุลหุอยู่ท้าย จากนั้นแยกว่า ช คณะมีครุอยู่กลาง หน้าหลังเป็นลหุ ดังนี้เป็นต้น ลักษณะนี้ดูเหมือนเชือกที่พันเป็นเกลียว เมื่อจะใช้ต้องคลายเกลียวออกทีละเส้นแล้วจึงดึงเส้นที่ต้องการออกมาพิจารณาเส้นใยเล็กๆ ในเชือกเส้นนั้นอีกที วิธีนี้ไม่เหมาะสำหรับการจำ

วิธีนี้มีอีกแบบคือบอกทีละคู่คณะไปตามลำดับและผูกเป็นโคลงสำหรับจำเหมือนกัน เรียกว่า “ธงสำหรับคณะทั้ง ๘” ดังนี้

มะนะครุฉวน	ดับกัน
ภะยะครุฉวน	เสกหน้า
ชะระครุฉวน	เนาท่าม กลางนา
สะตะครุฉวน	ว่าไว้หนหลังฯ

ม	$\cup \cup \cup$	น	$     $
ภ	$\cup    $	ย	$  \cup \cup$
ช	$  \cup  $	ร	$\cup   \cup$
ส	$    \cup$	ต	$\cup \cup  $

(จินตามณี ๒๕๑๔: ๕๖)

การผูกโคลงบอกทีละคู่คณะตามลำดับเช่นนี้เป็นวิธีที่ซับซ้อนน้อยที่สุดสำหรับการจำโดยใช้วิธีบอกตำแหน่งครูลหุ แต่วิธีดังกล่าวก็ยังไม่ใช่วิธีที่สะดวกที่สุด

๒. ใช้การผูกคำให้สามารถบอกระเบียบคณะ โดยมีอักษรย่อคณะกำกับไว้แบบนี้เรียกว่ามีสูตรเป็นอุทาหรณ์ ซึ่งเป็นวิธีการอย่างที่มีคมภีร์วุตโตทัยใช้และเรียกว่า “ลกขยลกขณส์ยุดต์” ดังนี้

สัพพ์ญญโม	สุมนโน	สุโคโตโส	มุนินโท
มารริโต	มารชิโก	นายโกโร	มเหสีโย

(จินตามณี ๒๕๑๔: ๗๘)

ถ้อยคำที่ผูกขึ้นนี้ช่วยให้จดจำคณะได้ เพราะเสียงหนักเบาของพยางค์ที่ประกอบเป็นคำตรงกับระเบียบเสียงครูลหุของคณะนั้นๆ เช่น สัพพ์ญญโม คือ มคณะ มีคำครูล้วน นายโกโร คือ ร คณะ ประกอบด้วย U | U ดังนี้เป็นต้น วิธีนี้สะดวกกว่าวิธีที่หนึ่ง เพราะจำแยกคณะ ทั้งการท่องจำก็เป็นสิริมงคล เนื่องจากถ้อยคำเหล่านั้นมีความหมายสรรเสริญพระพุทธเจ้า การท่องจำวิธีนี้เท่ากับเป็นทองคำหรือสวดมนต์ สื่อถึงความขลังและศักดิ์สิทธิ์สมกับเป็นปฐมบทแห่งการเรียนรู้เรื่องฉันท

นอกจากนี้การท่องบท สัพพ์ญญโม นับว่าเป็นการเจริญสมาธิอย่างหนึ่ง ต้องตั้งใจให้แน่วแน่จึงจะสามารถท่องได้ครบถ้วนและไม่ผิดพลาด เนื่องจากเสียงของคำค่อนข้างขัดกันไม่ลื่นไหล และเสียงของคำหลายคำค้ำกับหลักการออกเสียงในภาษาไทย เช่น สัพพ์ญญโม ไทยจะออกเสียงหนัก หนัก เบา หนัก เสียงคำที่สามเป็น เบา อาจทำให้กระจายครูลหุคณะไม่ถูกต้องเป็น U U | (ที่ถูกคือ U U U) มารชิโก เมื่อท่องจะออกเสียงหนัก หนัก เบา หนัก ทำให้อาจกระจายครูลหุคณะเป็น U U | (ที่ถูกคือ U | |) มเหสีโย อาจออกเสียงเป็น เบา หนัก เบา หนัก ทำให้อาจกระจายครูลหุคณะเป็น | U | (ที่ถูกคือ | U U) ลักษณะนี้อาจเกิดได้ทุกวรรคหากผู้ท่องมีสมาธิไม่ดีขาดความแม่นยำ ไม่ฝึนลักษณะการออกเสียงในภาษาไทยก็จะทำให้กระจายครูลหุผิดพลาดไปหมด แต่ถ้าหากว่ามีสมาธิดีมั่นคง การจดจำคณะวิธีนี้จะให้ผลดีหลายด้าน

น่าสังเกตว่าการผูกถ้อยคำเพื่อบอกฉันทลักษณะนี้และความหมายสรรเสริญพระพุทธเจ้าเช่นนี้เป็นวิธีการเดียวกันกับที่ปรากฏในกาพย์สารวิลาสินี ในตัวอย่าง

คำประพันธ์ที่ออกากติ\*ว่า

สุสารโท	มหิทฺธิโก	มหาอสิ	
สุปาหจกั	กัลกัขณิ	วราหริ	วรัณฺทหา
สุศีลเสฏฺ	ฐฺโลกเชฏฺ	ฐฺโกรหา	
กิเลสโล	ภโทสมา	นโมทกา	วิมุติติโกฯ

(ชุมนุมตำราภอลอน ๒๕๑๙: ๑๕๖)

การผูกถ้อยคำเป็นคาถาแบบ “สัพพัญญูโม” น่าจะเกิดในยุคเดียวกับภาพยสารวิลาสินี

๓. ใช้การผูกคำให้สามารถบอกระเบียบคณะ โดยมีอักษรย่อคณะกำกับไว้ อย่างวิธีที่สอง แต่ผูกค่าง่ายๆ ไม่มีสภาพเป็นคาถาอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นบทร้อยกรองทำนองภาพยสารนางค (แต่มี ๔ วรรค) ดังนี้

เรากินแตง ไม้ ลูกไ้กระ โต จะเพาะเจาะ นาน  
ธค้อยอยู่ ไย ภูจะใคร่ รามญ ไม้ระพะ ฆาน ฉะสง สาร เนะให้เกาะ ชายฯ

(จินตามณิ ๒๕๑๔: ๕๖)

วิธีนี้น่าจะเป็นการนำแนวคิดมาจากวิธีที่สองมาปรับเพื่อให้จดจำง่าย โดยใช้ค่าง่าย ท่องง่ายสั้นไหล เนื่องจากเป็นบทร้อยกรองมีสัมผัส จังหวะลงตัว ยึดครูลง โดยรูป สามารถจำแนกเสียงครูลงได้ดี ผู้จำคณะวิธีนี้จะกระจายครูลงไม่ผิดพลาด แต่วิธีนี้ยังไม่อาจแก้จุดอ่อนอันเป็นลักษณะเฉพาะของวิธีนี้ คือคำบอกอักษรคณะอยู่ท้ายวรรค ทำให้ไม่สะดวกเวลาเรียกความจำเกี่ยวกับครูลงของคณะ เพราะต้องค้นหาข้อความในวรรคต่างๆ ก่อนเพื่อหาคณะที่ต้องการ แล้วจึงนำข้อความวรรคนั้นมากระจายครูลง แม้วิธีนี้จะช่วยให้จดจำคณะได้ง่ายกว่าวิธีที่สอง แต่ศักดิ์ภาษาและแนวคิดการสร้างคำซึ่งบ่งให้เห็นว่าอยู่ในยุคสมัยที่ระดับศักยภาพทางด้านภาษาลดลงมาก

๔. ผูกถ้อยคำคล้องจองที่สามารถบอกระเบียบคณะและนำอักษรคณะมาไว้ข้างหน้า ชุดคำแต่ละวรรคมีเพียง ๓ คำ ดังนี้

\* คำประพันธ์นี้แต่ละวรรคมีเสียงเบาหนักเหมือนลหุครูลงกันไปทุกวรรคทำให้มีลีลาเหมือนกาบิน มีสัมผัสอย่างภาพยสารนางค แต่มีบทละ ๕๖ คำ เท่ากับภาพยสารนางค ๒ บท



ยะยัมยวน      รวนฤดี      สุรภิ      ภัสสระ  
 ชะโลมละ      แนะเกะกะ      ตาไปละ      มาดีดี

(กำชัย ทองหล่อ ๒๕๓๐: ๔๓๕)

วิธีนี้น่าจะพัฒนามาจากวิธีที่สามเพื่อให้มีความสะดวกในการนำไปใช้ยิ่งขึ้น เพราะมีการลำดับตามความคิด เมื่อนึกถึง ย คณะ ก็ได้ชุดครูลงด้วยจากชุดคำในวรรค คือ | U U ทั้งยังมีความกะทัดรัดเนื่องจากชุดคำหนึ่งๆ สามารถแสดงข้อมูลที่ต้องการครบถ้วนและสามารถจำแนกครูลงได้ดีอีกด้วย แต่วิธีนี้เกิดขึ้นใหม่ในยุคที่ความสำคัญของคณะลดลงเป็นเพียงเครื่องประดับความรู้นั้น

### อัฐคณะกับการแต่งฉันท

ในการแต่งฉันทเมื่อจดจำคณะได้แล้วต้องจดจำวุตตะ หรือคาถา ดังนี้

อินทรวิเชียรฉันท	ต ต ช ครุ ครุ
อุเปนทรวิเชียรฉันท	ช ต ช ครุ ครุ
อินทรวงศ์ฉันท	ต ต ช ร
วังสภานุฉันท	ช ต ช ร
วสันตดิถีฉันท	ต ภา ช ช ครุ ครุ

นอกจากนี้ยังอาจจดจำคาถา (ในที่นี้หมายถึงคำประพันธ์ร้อยกรองในภาษาบาลี) ที่ยกมาเป็นตัวอย่างประกอบด้วย เช่น อินทรวิเชียรฉันทที่มีตัวอย่างแสดงไว้ดังนี้

กจจายนญจจริย์    นมิตวา                    นิสสาย    กจจายนวณณนาที่
พาลปุปไพธตมมุขุริสุล                    พุยตต    สุกนท    ปทฐปสิทธี

แต่การแต่งฉันทที่ไทยต่างจากการแต่งฉันทบาลีสันสกฤต แม้ฉันทไทยจะคงวุตตะไว้ตามฉันทบาลีสันสกฤต แต่มีการปรับฉันทลักษณะบางประการแก่จำนวนบาทในบท เช่น ฉันทบาลีสันสกฤตกำหนด ๔ บาทเป็น ๑ บท (ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างอินทรวิเชียรฉันทข้างต้น) ฉันทไทยจะกำหนดเพียง ๒ บาทเป็น ๑ บท หรือ ๑ บาทเป็น ๑ บท (เช่น สัททูลลวิกกีฬิตฉันท) นอกจากนี้ยังมีการนำยติกลางบาทของฉันทบาลีสันสกฤตมาใช้อย่างสำคัญ คือ ใช้แยกวรรคในบาท เช่น ฉันทบาลีสันสกฤตกำหนดยติกลางบาทของอินทรวิเชียรฉันทเป็น ๕.๖ ไทยเรานำมาใช้แยกแต่ละบาทเป็น ๒

วรรค มีคำวรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๖ คำ ดังนี้เป็นต้น ยติกลางบาทนี้จุดโตทัย ปกรณ์กล่าวว่ามีเพียง ๑๙ คาถา (หมายถึงชนิดฉันท์) แต่ฉันทโหมฏฐรีและ วุตตรัตนากรซึ่งเป็นตำราฉันท์ฝ่ายสันสกฤตบอทยติในฉันท์วรรณพฤติทุกชนิด (Apte 1970: 648 - 656) เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรง พระนิพนธ์ตำราฉันท์วรรณพฤติ ทรงบอทยติในฉันท์ทุกชนิดอย่างตำราฉันท์ฝ่าย สันสกฤตดังกล่าว เพราะยติมีความสำคัญในการแบ่งวรรคของฉันท์ไทย นอกจากนี้ ฉันท์ไทยยังมีการแบ่งวรรคฉันท์บางชนิดให้ย่อยลงไป ได้แก่ วรรคซึ่งมีจำนวนคำมาก เช่น สัททูลลวิกิพีตฉันท์ซึ่งมียติที่ ๑๒.๗ วรรคท้ายที่มี ๗ คำ ไทยแบ่งเป็น ๕.๒ การแบ่งวรรคลักษณะดังกล่าวกระทำมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาดังที่ปรากฏในจินตามณี

การแบ่งวรรคมีความสำคัญสำหรับฉันท์ไทยเพราะลักษณะไวยากรณ์ไทย เป็นภาษาคำโดด สามารถเรียงคำต่อเนื่องเป็นวลีหรือประโยคลงในวรรคโดยมีการ กำหนดความยาววรรคที่เห็นว่าพอเหมาะได้ แต่ภาษาบาลีสันสกฤตมิใช่เช่นนั้น ใน ๑ บาทอาจบรรจุคำสมาสยาวเพียงคำเดียว หรือมีค่านาม คำกริยาที่ต้องเขียนแยกกัน ไม่อาจกำหนดเป็นวรรคตายตัวได้ การให้ความสำคัญเรื่องวรรคจึงเป็นลักษณะ ประการหนึ่งของฉันท์ไทยที่ต่างจากฉันท์บาลีสันสกฤต และสิ่งนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ คณะ ลดบทบาทความสำคัญลงไปมากในการแต่งฉันท์ไทย เพราะการจำเพียงจุดตะ ซึ่งประกอบด้วยคณะต่างๆ อาจทำให้แบ่งวรรคไม่ตรงตามแบบแผนที่กำหนด ดังนั้น ต้องจำยติด้วย เมื่อประกอบกับความจำเป็นต้องจำระเบียบสัมผัสอีกอย่างหนึ่งจึง ทำให้การจดจำเรื่องคณะกลายเป็นความยุ่งยากซับซ้อน ทั้งนี้ยังไม่รวมความยากใน กระบวนการแต่งซึ่งเป็นหัวใจสำคัญ

ด้วยเหตุนี้จึงมีการแสวงหาวิธีใหม่ที่สะดวกในการนำไปใช้มากขึ้น คือ กระจาย ครูลหุในคณะที่ประกอบเป็นจุดตะหรือคานานั้นๆ แล้วแยกวรรค แยกบาท แยกบท ตลอดจนแสดงกำหนดสัมผัสไว้พร้อมมูล วิธีนี้ทำให้ได้ฉันทลักษณ์ของฉันท์ชนิดต่างๆ ซึ่งมีรูปแบบทำนองเดียวกับฉันทลักษณ์ของกวีวิจนะประเภทอื่นๆ ต่างแต่เพียงการแสดง คำ/พยางค์ เป็นครูลหุเท่านั้น

การกระจายครูลหุ การแยกวรรค การกำหนดจำนวนคำในบาทในบท ตลอดจน ระเบียบสัมผัสของฉันท์ต่างๆ มีปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติพระนิพนธ์สมเด็จพระ มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งทรงแสดงไว้ทั้งในรูปการอธิบายและ

ในรูปตัวอย่าง แต่ทั้งนี้ทรงแสดงคณะกำกับไว้ด้วย สาเหตุอาจไม่เพียงเพื่อให้ข้อมูลความรู้ครบถ้วนเท่านั้น แต่อาจเพื่อป้องกันปัญหาจากการคัดลอก เพราะครุลหุที่กระจายนั้นหากตกหล่นก็จะทำให้เกิดความผิดพลาดไปจากแบบแผน

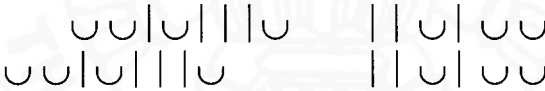
จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แม้ คณะ มีความสำคัญในการแต่งฉันทมากเพียงใด แต่หากจะแต่งฉันทที่ไทยไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยใดน่าจะมีข้อจดจำในทางปฏิบัติคล้ายกัน คือ ชุดครุลหุที่กระจายและแยกวรรคอย่างถูกต้องเป็นบาทเป็นบทและระเบียบสัมผัสที่พร้อมจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที ทว่ากระบวนการจำวิธีนี้ต้องอาศัยตัวอย่างฉันทชนิดนั้นๆ ที่มีความชัดเจน สามารถจำแนกครุลหุได้ดี เช่น ในการแต่งหรือระบุคำประพันธ์ที่เป็นวสันตดิถีฉันท อาจจำตัวอย่างดังนี้

อำพนพระมณฑิรพระราช  
อัปกันตรไพจิตรและพา

สุนิวาสน์โรฟาร์  
หิรภาคกีพึงชม

(สามัคคีเทหคำฉันท)

แล้วกระจายครุลหุเป็นผังฉันทลักษณะ ดังนี้



วิธีที่กล่าวมานี้จะใช้การจดจำตัวอย่างเป็นหลักในการกระจายครุลหุ โดยฉันทตัวอย่างเป็นฉันทแบบที่ใช้ครุลหุโดยรูป แต่ในยุคที่นิยมการแต่งฉันทที่ใช้ครุลหุโดยเสียงอาจหาตัวอย่างเป็นแบบจดจำได้ค่อนข้างยาก เพราะครุลหุโดยเสียงซึ่งไม่มีเกณฑ์ตายตัวอย่างครุลหุโดยรูปอาจทำให้การกระจายรูปครุลหุรวนไป เช่น

ทุเหนือทุเพราะว่าแพ้แก่ทรชนริ งามันมาเขียนล ละเอียด

(สมุทรโฆษคำฉันท)

หากกระจายครุลหุโดยรูปก็จะเป็นเช่นนี้คือ ||๐| |๐๐๐| |๐| |๐  
๐๐๐| |๐ ซึ่งไม่ถูกต้องตามวृตตะของสัททูลลวิกก็พิตฉันท แต่หากพิจารณาตามลักษณะการออกเสียงจะพบว่าถูกต้องเพราะเสียงของคำที่อ่านมีความหนักเบาต่างจากกำหนดแห่งรูป คือ



ทั้งนี้ต้องใช้วุดตะในการตรวจสอบโดยจดจำได้ว่า วุดตะของฉันท์ชนิดนี้คือ ม ส ช ส ต ต ครุ ฉะนั้นในการแต่งฉันท์ที่นิยมเสียงครุลหุเช่นฉันท์อยุธยาหากใช้วิธีจดจำคณะที่ประกอบกันเป็นวุดตะของฉันท์ชนิดนี้ๆ จะมีผลดีกว่าจำรูปกระจายของคณะ ด้วยเหตุนี้จึงตามฉันท์จึงให้จดจำคณะเป็นสำคัญ และอาจจดจำตัวอย่างประกอบด้วย ครั้นถึงยุคสมัยที่ยึดครุลหุตามรูปอย่างเคร่งครัด การจดจำคณะจึงหมดความสำคัญลง เพราะวิธีการจำแบบรูปกระจายหรือผังฉันท์ลักษณะนี้โดยอาศัยตัวอย่างมีความสะดวกกว่า

อย่างไรก็ดี ในการจำผังฉันท์ลักษณะนี้ผู้ที่มีความล้นทัดแม่นยำอาจไม่ต้องอาศัยตัวอย่างเลย แต่สามารถแสดงผังฉันท์ลักษณะของฉันท์ชนิดต่างๆ ได้ด้วยการใช้วิธีแทรกเปลี่ยนเพิ่มลดครุลหุในวรรคในบาท การซ้ำวรรคโดยยึดอินทริวิเชียรฉันท์เป็นหลัก และการสลับวรรคฉันท์ต่างชนิด เช่น

### การเพิ่มลดครุลหุ

	๐๐ ๐๐	๐ ๐๐	อินทริวิเชียรฉันท์
แทรก ลหุ วรรคแรก	๐๐ ๐   ๐	๐ ๐๐	วลันตติลภฉันท์
แทรก ลหุ วรรคหลัง	๐๐ ๐๐	๐ ๐ ๐	อินทรวงศ์ฉันท์
เปลี่ยนครุเป็นลหุวรรคแรก	๐ ๐๐	๐ ๐๐	อุเปนทริวิเชียรฉันท์
เพิ่มครุวรรคหน้าเปลี่ยนลหุวรรคหลัง	๐๐ ๐๐	๐ ๐๐	ภุชงคปยาศฉันท์
เปลี่ยนลหุเป็นครุทั้งสองวรรค	๐๐๐๐	๐ ๐๐	สาลินฉันท์

### การซ้ำวรรค

วรรคหน้าซ้ำวรรคหลัง	๐ ๐๐	๐ ๐๐	กมลฉันท์
---------------------	------	------	----------

### การสลับวรรคฉันท์ต่างชนิด

วรรคหน้าของอุเปนทริวิเชียรฉันท์	วรรคหลังของอินทรวงศ์ฉันท์	
๐ ๐๐	๐ ๐ ๐	วังสัทฉันท์

วิธีนี้เหมาะสำหรับผู้ที่มีความล้นทัดแม่นยำผังฉันท์ลักษณะนี้เป็นอย่างยิ่งเท่านั้น ส่วนผู้ที่ไม่ต้องการให้ผิดพลาดจะใช้วิธีดูผังฉันท์ลักษณะ หรือไม่ก็จำตัวอย่างให้แม่นยำเพื่อใช้ตรวจสอบ หรือกระจายครุลหุ

## สรุป

อัฐคณะหรือคณะทั้งแปดของฉันทมีความสำคัญในฐานะเป็นความรู้ปฐมบทแห่งฉันทลักษณ์ที่ผู้แต่งฉันทบาลีสันสกฤตจำเป็นต้องทราบ เมื่อไทยนำคำประพันธ์ชนิดนี้มาใช้จึงมีการคิดหาวิธีต่างๆ เพื่อให้สามารถจดจำคณะให้ได้ แต่การแต่งฉันทไทยมีเงื่อนไขทางไวยากรณ์และความนิยมบางประการด้านร้อยกรองเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้การจดจำคณะคลายความสำคัญลง ในยุคปัจจุบันการจดจำคณะเพื่อการแต่งฉันทไทยหมดความสำคัญอย่างสิ้นเชิง เรื่องคณะคงเป็นแต่ความรู้ประดับสติปัญญาหรือเป็นเรื่องที่ต้องกล่าวถึงเพื่อให้การเรียนเรื่องฉันทมีสาระสมบูรณ์ แต่ในการแต่งฉันทบาลีสันสกฤต คณะยังคงความสำคัญอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง

## บรรณานุกรม

กำชัย ทองหล่อ. *หลักภาษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๓๐.

*คัมภีร์รูดโตทัยปกรณ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์, ๒๕๒๙.

จินตตามณี. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๔.

ชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๙.

ธรรมาภิณธ์, หลวง. *ประชุมลำนำ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรีย, ๒๕๑๔.

Apte, Varman Shivaram. *The Student's Sanskrit - English Dictionary*. Delhi: Sri Jainendra Press, 1970.